

AN EVALUATION ON AĞRI FOLKSONGS

ABSTRACT

Folksong is a rich resource belongs to our cultural heritage, increasing in value day by day. That's the reason it is the most living variety of folk literature. Folksong has its power because of being a mirror that shows us "we" - pure, hearty, sincere in the past and being a permanent and important reflector of our traditional life becoming barely perceptible, in some parts tending to die, by reason of modernization. Emotions like happiness, grief, love, sorrow in folksongs take the role of a bridge having a strong emotional power between past and present. Folksongs are born after a wish or excitement and at the beginning they are products that have an owner. But the real owners are forgotten in time and it spreads over different locations orally by the help of following generations; thus it becomes anonym. Although it carries a local character at the beginning, it changes to be a national character in time.

The main character of Ağrı folksongs- one of the basic parts of Ağrı culture- is shaped as wedding tunes and Anatolian folk dance and a few of them are compiled. That's the reason why davul (double-headed drum), zurna (shrill pipe), kaval (shepherd's pipe), tambourine, tulum (bagpipe), düdük (pipe) and bağlama (a plucked instrument with three double strings) are the underlying instruments used in folksongs. Praising love and nature are the mostly used themes in Ağrı folksongs. There are many folk poets (troubadour) in Tutak and may be that is the reason why the central subjects are mostly Mount Ağrı and the Murat River. Longing, homesick and seperation are the other themes related to love in Ağrı folksongs. Although in folksongs male discourses are used in general, female discourse is possible. Female discourse is used especially in folksongs about seperation and homesick. In folksongs expressing grief, love pain, wish to reach the goals, hope of meeting, being homesick etc. Mount Ağrı, the Murat River, Lake Küpkıran, Arpaçay and Eleşkirt are the praised natural elements and places. In this paper, the aim is to study the traditional life signs reflected on the main texts of more than thirty Ağrı folsongs compiled up to now.

Keywords: Folksong, folk culture, love, death, seperation.

-
- (*) Macit BALIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara-TURKEY e-mail: macitbalik@gmail.com
(**) Assistant Prof. Seyit Battal UĞURLU, Yüzüncü Yıl University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Turkish Language and Literature, Van-TURKEY e-mail: seyitugurlu@gmail.com
(***) Dr. Celal ASLAN, Milli Eğitim Bakanlığı Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı, IKMEP YÖK Eş Uzmanı, Ankara-TURKEY e-mail: celalasan@gmail.com

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Türkü, anonim halk edebiyatı ürünleri içinde en çok sevilen ve kullanılan türlerden biridir. Türü ezgilerle söylenen ve daha çok anonim halk şiiri nazım biçimi içinde değerlendirilen türkü, “söyleyeni belli, kişisel halk şiiri” olma özelliği de gösterir. (Dilçin, 1997: 289). Türkü, TDK'nın sözlüğünde “[h]ece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (Türkçe Sözlük 2, 1998: 1504) şeklinde tanımlanır. Türkünün kimi ansiklopedi ve sözlüklerde ezgi yönü, kimisinde biçim özelliklerinden hareketle tanımlandığı görülürken bazı kaynaklarda da mânâ/içerik yönü vurgulanarak tanımlandığı görülmektedir. *Halk Şiirinde Türkü* (2007) adlı çalışmasında Ali Yakıcı, sözlük ve ansiklopediler üzerinden türkünün farklı tanımlarını özetler. “*Yeni Türk Ansiklopedisi*’ne göre türkü için Türk musikisinin en tanınmış formu, *Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası*’nda Türk halk şiirinde yaygın olarak kullanılan musiki çeşidi, *İslâm Ansiklopedisi*’nde melodi eşliğinde söylenen bir halk edebiyatı nazım türü olarak tanımlandığı aktarılırken, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde, İslâm Ansiklopedisi’nden farklı olarak halk şiirinde ezgiyle söylenen her çeşide türkü dendiği” (Yakıcı, 2007: 35) aktarılmaktadır.

Çeşitli ansiklopedik tanımlardan sonra daha genel ve toparlayıcı bir biçimde türkü, “[d]uygu,

düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendisine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünler” olarak tanımlanabilir. (Yakıcı, 2007: 44).

İlhan Başgöz, farklı ve öznel bir yaklaşımla türküyü “gerçekle hayali, sağ düşünce ile rüyayı, sözün ve ona koşulan sazın dili ile birleştiren şiir” (Başgöz, 2008: 15) olarak görür. Yanı sıra türküleri birer nehir roman olarak değerlendirmiş ve bu düşüncesini de Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler ona mutlaka bu türkülerden gitmelidir” sözünden hareketle türküyü çağdaş romana kaynak olarak göstermiştir. (Başgöz, 2008: 38).

Anadolu’nun çeşitli yörelerinde türkünün zaman zaman şarkı, deyiş, deme, hava gibi isimlerle anıldığı görülse de kökeni itibariyle kesinleşmiş bir şekilde Türk kelimesinin sonuna nispet İsi getirilerek Türk’e ait, Türk’e has anlamını kazanmıştır. Türkî, sonradan

(*) Macit BALIK, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara-TÜRKİYE e-posta: macitbalik@gmail.com

(**) Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü Van-TÜRKİYE e-mail: seyitugurlu@gmail.com

(***) Dr. Celal ASLAN, Milli Eğitim Bakanlığı Projeler Koordinasyonu Merkezi Başkanlığı İKMEP YÖK Eş Uzmanı, Ankara-TÜRKİYE e-posta: celalasan@gmail.com

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

değişerek türkü haline gelmiş (Sakaoğlu-Berat, 2006: 592; Özbek, 1981: 63) ve bu isimle yaygınlaşmıştır.

Türküler, aruzla meydana getirilmiş örnekleri olmasına rağmen herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezni ile söylenmekte veya yazılmaktadır. Hece vezni ile yaygın türküler ise mâni ve koşma tiplerine bağlı, muhtelif şekil hususiyetleri gösteren nakaratlı, nakaratsız lirik manzumeler olarak başlangıçta ferdi birer yaratma eseri; zaman ve muhite bağlı olarak anonimleşmişlerdir. (Elçin, Tarihsiz: 195)

Türkü; bentleri, yapı ve sözleri bakımından iki bölümden oluşur. Birinci bölüm türkünün asıl sözlerinin bulunduğu bölümdür ki bent adı verilir. İkinci bölüm ise her bendin sonunda yinelenen nakarattır. Bu bölüme *bağlama* ya da *kavuştak* denir. Bentler ve kavuştaklar kendi aralarında uyaklanırlar. Türküler hece ölçüsünün her kalıbıyla söylenir. Genellikle yedili, sekizli ve on birli hece kalıpları kullanılır.

Türküler kapsadığı konular ve anlattığı duygular bakımından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik gösterir. Bunlar insanların birbiriyle, insanın doğa ile ve insanın sosyal kurumlarla, insanın kutsal güçler, öbür dünya ve Tanrı ile ilişkilerinin tümün içine alır (Başgöz, 2008: 122-123). İnsan hayatının tüm safhaları türkülere girmiş, onları yakanların duygularıyla yoğrulmuştur. Anadolu'da türkü çağırma/yakma olarak ifade edilen türkü söylemek bir iletişim faaliyeti olarak görülmüş, konuşmaya yakın fakat konuşmadan daha biçimsel olarak düzenlenen ve daha çok tekrara dayanan bir davranış kalıbı olarak değerlendirilmiştir. Bu biçimsel düzenlemede, ya doğrudan veya kişilere ve olaylara bağlı olarak, geniş bir yelpazede insan duygu ve düşüncelerinin ifadesi bulunur. Bunlar sevgi, ümit, korku, yiğitlik, korkaklık, kıskançlık, hoşgörü ve bağışlama, hoşgürsüzlük, bağnazlık, hayal kurma, gerçeklerle yüz yüze gelme, gerçeklerden kaçma, başkaldırma, eleştiri, baş eğme, düzene bağlanma, düzene ters düşme gibi insanî duygulardır (Başgöz, 2008: 23-24).

Aşk, gurbet, ölüm, seferberlik, tabii afetler, oymak kavgaları, eşkıya baskınları, bir kalenin düşmesi, bir vatan parçasının elden çıkması gibi sosyal olaylarla; sevda, talihe kızma, şansa küsme gibi duygu-

lar türkülerin doğuş şartlarını hazırlayan sebeplerin başında gelir (Özbek, 1981: 64).

Türkü, ortaya çıktığı coğrafyanın tüm özelliklerini içinde barındırır. Bu coğrafyada hem binlerce yıldır insan eli değmemiş temizliği ve doğallığıyla Anadolu, hem de en az bin yıldır halkın alın teri ve göz nuru ile değiştire geldiği toprağı bulmak mümkündür. Dağ, çöl, nehir ve çeşmenin baskın olduğu bu sert doğaya, türküler çayır çimenden, laleden, nergisten, ayva çiçeğinden, ezilip tabağa dizilen güllerden oluşan renkli ve ışıklı bir nakış vurarak bunlara, sevinç, hüznün, hasret, acı, sitem, şikâyet gibi heyecan ve duyguları ekleyerek söz konusu ağır havayı yumuşatır. (Başgöz, 2008: 16)

Türkülerin temeli dördlülüklerdir. Dolayısıyla bir türküde odağa alınan duygu bir dördlülükte tamamlanarak aynı türkü içindeki farklı dördlülüklerde değişik duygular dile getirilebilir. İncelememize konu olan Ağrı türkülerinin bir kısmında da görülecek olan bu yapıda bir dördlülük hasreti, ötekisi aşkı veya ayrılığı, bir başka dördlülük ise tabiat güzelliklerini dile getirebilir. Bu değişkenlik bazen aynı dördlülük içerisinde de söz konusu olur. Türkülerin genelinde mevcut olan önemli bir ayrıntı da dördlülüklerin ilk mısralarının (genellikle ilk iki mısra) sosyal, kültürel veya coğrafi gerçeklere dayanırken son iki mısradaki bireysel duygulanımların öne çıkmasıdır. Kısacası bir ayağı dış gerçekliğe basan türkülerin öteki ayağı ferdi duygulara basmaktadır. Bir yönüyle sosyal bir yönüyle bireysel olan türkülerin bu çift karakterliliğini Başgöz, “[d]örtlülükün iki çift dizesi(ni) Don Kışot’la Sanço Panza gibi (görür). İlki gerçek dünyaya çeker, (...) öteki fikir, duygu ve hayal dünyasına”(Başgöz, 2008: 16). Türkünün ilk dizelerinin bize sunduğu doğa gerçek iken sonraki iki dize arzu ve hayaldir.

Ezgiyle bir bütün oluşturan türkü formu bu yönüyle öteki halk şiiri türlerinden ayrılmaktadır. Nitekim türküler biçim ve konusuna göre tasnif edildiği gibi ezgilerine göre de tasnif edilir. Ezgilerine göre türküler, *usulsüzler* ve *usullüler* olarak ikiye ayrılır. Usulsüzlerin divan, bozlak, koşma, hoyrat, kayabaşı, Çukurova gibi çeşitleri vardır. Bunların hepsi de uzun havalardır.

Türkülerin geneline hâkim olan biçimsel özellik bentlerinin mâni biçiminde oluşudur. İncelemeye

aldığımız otuzun üzerindeki Ağrı yöresi türküsünde de belirgin olarak bentleri mâni biçiminde yakılmış/çağrılmış türkülere rastlanmaktadır. Bunların dışında bentleri üç veya iki mısradan oluşan kavuştaklı/kavuştaksız türküler de vardır.

Türkülerin konularına göre tasnifi de farklı kaynaklarda birbirine benzer biçimde yapılmıştır. Konularına göre türküler; aşk, hasret-ayrılık, tabiat, toplumsal olaylar, ölüm (ağıt), din, taşlama, yiğitlik başlıkları etrafında sınıflandırılır. Bazı kaynaklarda bu tasnifin ayrıntılı şekline de rastlanır.

Ağrı türküleri ile ilgili çalışmalar Ali Yakıcı'nın aktardığına göre 1973 yılında Ağrı Valiliği tarafından hazırlanan ve içinde türkü sözlerinin bulunduğu bir yıllıkten (Yakıcı, 2007: 121) ibarettir. Ağrı türkülerinin bir kısmı ise Ardahan, Kars ve Iğdır yöreleri ile ortak tematik özellikler göstermektedir. Türkünün anonim olmasından kaynaklanan bu ortaklıklar birbirinden oldukça uzak olan coğrafyalarda görülebilirken sınır komşusu olan illerin benzer temalar ve klişe mısralar kullanması doğal karşılanmalıdır.

Türkülerin menşe (kaynak, doğu), seyir (dolaşma) ve istihale (değişim) şeklinde üç aşama geçirdikten sonra günümüze ulaştığı belirtilir. "Türküler sözlü gelenekle ağızdan ağza geçip değiştiği için bunların menşelerine dair müspet bir delil bulmak zordur. Pek azının çıktığı yer sağlam olarak gösterilebilir. Bir türkünün içinde bir memleket veya o memlekete ait bir yerin isminin bulunması, o türkünün oradan çıktığını doğrulamaz. Çünkü türkülerin içindeki isimler, teşbihler, gezdikleri, uğradıkları yere göre de değişmektedir. (Yakıcı, 2007: 51-52)

Ağrı'nın sosyo-kültürel, coğrafik ve geleneksel özelliklerini yansıtan türkülerin mercek altına alındığı çalışmamızda, baskın temaların sırasıyla aşk-sevda, hasret-ayrılık, tabiat, ölüm olduğu görülür. Ezgileri açısından halay ve oyun havalarının hâkim olduğu Ağrı türkülerinde şehri sembolize eden Ağrı Dağı, Murat nehri, Küpkıran gölü, Arpaçay, Demişhan gibi doğal ve coğrafik göstergeler bütün yöre türkülerinde olduğu gibi burada da türkünün yakılmasına ilham kaynağı olmuştur. Bu türküler baskın bir şekilde erkek dillidir.

Aşk/ Sevda

Dünya müzik ve edebiyatında olduğu gibi Türk halk şiirinde de en çok işlenen tema aşktır. Tanrı aşkından maddi aşka, arzu ve şefkatten acımaya dek aşkın bütün dereceleri halk şiirinde bir bir işlenmiştir. (Özbek, 1981: 40) Türkiye başta olmak üzere Türk dünyasında adı ne olursa olsun "türkü" olarak derlenip yayımlanan metinler konu bakımından incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun aşk ve sevgi konusunu işlediği görülecektir. (Yakıcı, 2007: 211)

İncelememize konu olan Ağrı yöresi türkülerinde de aşk teması en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Ağrı türkülerine aşk ve sevgi çoğunlukla erkek dilinden yakılan türkülere yansır. Bu türkül-erde erkeğin; sevilen kızın güzelliklerini övdüğü, onun ilgisizliğinden sitem ettiği, kimi zaman ilendiği, yakındığı ve talihten şikâyet ettiği görülür. Anadolu'da söylenegelen türkül-erde erkeği sevdaya düşüren en önemli etken, güzelin ya çeşme başında ya da pınar yolu gibi mekânlarda "işmar" etmesidir. "Çeşme ya da pınar türkülerde önemli bir mekândır. Çünkü kadının iş alanı olan bu mekânlara her gün gidilip gelinir. "Kız hemen her gün çeşmeye gidecektir. Su yolu, haberleşmeye çok yatkın bir mekân iken pınar da toplum içine katılmanın, bir çeşit sosyalleşmenin kapısı(dır). Sevgiliyi su yolunda görmek türkül-erde sık rastlanan bir nakıştır." (Başgöz, 2008: 20). Ağrı türkülerinde *Çıktım Çeşme Başına* ile sadece 'çeşme' yerine 'çöplük' kelimesinin değiştirilmiş versiyonu olan *Çıktım Çöplük Başına* türkülerini erkeğin köy yerinde kızla karşılaşma olasılığının yüksek olduğu sınırlı mekânlar arasındadır. Erkeğin sevdaya düşmesi de kadınların zorunlu olarak gidip geldikleri bu mekânlarda göz ve bazen birkaç laf atma ile kurulan iletişimin sonucunda gerçekleşir. Nesim Atmacadan alınan *Çıktım Çeşme Başına* türküsünün ilk bendi memleketin hemen her yöresinde klişe olarak kaşımıza çıkan ve sadece mekân ismi olarak değişiklik gösteren *Çıktım Çöplük Başına* türküsüyle ortak bir özelliğe sahiptir:

"Çıktım çeşme başına
Bir kız çıktı karşıma
Sevda nedir bilmezdim
O getirdi başıma"

AĞRI TÜRKÜLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bu bende hemen hemen bütün yöre türküleri içinde rastlamak mümkündür. Türkünün ikinci bendinde yerelleştirme unsuru olarak kullanılan “Ağrılı” sözcüğü onu söylendiği veya taşındığı yere ait kılma çabasının ürünüdür. Bu sadece Ağrı için değil tüm yörelerde görülen bir sahiplenme dürtüsünün sonucudur.

Bu iletişimden sonradır ki erkek kendisine türkü yaktıracak bir aşk çemberi içine düşmüştür. Talat Baydar’ın kaynak kişisi olarak gösterildiği *Altını Sarraf Bilir* türküsünde kendisini dermansız bir derde düşüren kızın işmarına işaret vardır. Delikanlının türkünün kavuştaklarında yinelediği;

“Kaş oynattın göz ile
Yandı yürek köz ile
Bilmem nasıl bağladın

Sen beni bir söz ile” mısralarında çekilen aşk acısının sorumlusu olarak kendisine kaş göz eden, baştan çıkarıcı kız görülür. Hem erkeği aşk derdine salıp hem de karşılık vermemek yöre türkülerine genellikle sevilen kızın ilgisizliğinden, vefasızlığından şikâyet şeklinde yansımıştır.

Ağrı’nın bilinen en meşhur türkülerinden biri olan *Ağrı Dağı’ndan Uçtum*’da bir delikanlının dilinden dökülen;

“Ağrı Dağı’ndan uçtum
Çayır çimene düştüm
Ne belalı başım var

Vefasız yâre düştüm” mısraları, yârin vefasızlığından şikâyet ettiğini gösterir. Türkünün ikinci bendinde yer alan “Karşidan gelen dilber/Beni yürekte vurdu” dizelerinde erkeğin yüreğine düşen aşk acısından ve bu acıya karşılık bulamamaktan ötürü sevdiği kıza serzenişte bulunduğu dikkati çekmektedir. Gönül bağlanan kızın ilgisizliğinden yakınma kimi türkülerde ona çeşitli sıfatlar atfedilmesine sebep olmaktadır. Kaynak kişisi Burhan Çaçan olan *Aldandı Yâr Aldandı* türküsünün ikinci bendinde erkek yine sitemde bulunur. Fakat bu kez sitemini “Felek gözüm bağladı” diyerek sevdiğinden ziyade kaderine yöneltir. Kadere sitem etmesinin sebebi ise türkünün son dizisinde yer alan ve aşk konulu türkülerin değişmeyen ve aşkına bigâne kalan sevgili tipine atfedilen “zalım” sıfatından anlaşılmaktadır.

Ağrı yöresinin Nizamettin Ariç’ten alınan *Arpaçay’ın Kenarı* türküsünün öne çıkan motifi yine erkek dilinden söylenen ve âşık’ın sürekli hem dert çekip hem şikâyet ettiği “nazlanma” olgusuna yaslanır.

“Yarım nerden öğrendin

Nazlanmada hüneri” dizelerinde aşka düşen delikanlının sürekli şikâyet ettiği fakat aşkın kaçınılmaz bir yönünü oluşturan “naz etme” yönüne vurgu yapılır. Naz motifi, teması aşk olan türkülerin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bu türküde Kars’ın bir ilçesi olan ve adını Arpalı adlı bir Türk boyundan aldığı söylenen (<http://www.arpacay.gov.tr/ilcemiz.aspx?id=2>, 2008) Arpaçay ırmağı, Iğdır ve Kars için olduğu gibi Ağrı için de bir yerel coğrafik unsur olarak türkülere girer.

Âşık olan delikanlının geleneksel “çok naz âşık usandırır” sözünü doğrular biçimde yârdan aldığı cefadan usandığını *Entarim Yandan* türküsünün;

“Keşke sevmez olaydım

Tez usandım bu candan” mısraları haber vermektedir. Halk şiirindeki âşık tipinin bu noktada Divan şiirindeki âşıklarla aynı dertten mustarip olmaları ve aynı motifi kullanarak sitem etmeleri, sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Aşk söz konusu olduğu zaman güzelin ilgisizliğiyle birçok türküde âşık’ını candan usandıracak dereceye getirmesi Fuzûlî’nin “Beni candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı” mısraını hatırlatır. Murat alamayan âşık hem anonim halk şiiri ürünlerinde hem de divan şiirinde aynı sitemi etmektedir.

Yârin vefasızlığından yakınan âşık’ın içine düştüğü dert kaynak kişisi belirtilmeyen *Çıktım Kerîç Duvara (Bican)* adlı bir Ağrı türküsünde yakınma ve şikâyetten öteye taşınır:

“Çıktım kerpiç duvara
El ettim eski yâra
Ben baktım o bakmadı

Nâlet gelsin o yâra” mısralarında lanetleme, sözcüğün yerel dilde değiştirilmesiyle “nâlet” şeklinde ifade edilir. Bu kullanım aşk acısı çektiren güzelden usanmaktan çok onun ilgisizliğini lanetlemek, düştüğü aşk derdinden kurtulup murat almak amacıyla ve yârdan vefa görülmediği için yapılmış bir beddua olarak düşünülebilir.

